УДК 792.09

Е.Н. Шевченко

ДРАМАТИК СПЕКТАКЛЬДӘ ПЛАСТИКАНЫҢ РОЛЕ ТУРЫНДА (Г. Кариев исемендәге Казан татар дәүләт яшь тамашачы театры тәҗрибәсеннән)

Статья посвящена роли пластического компонента в современном драматическом спектакле. Сегодняшний театр тяготеет к использованию художественных средств других видов искусства, в частности, музыки и танца. В этом направлении активно работает Казанский татарский ТЮЗ им. Г. Кариева, стремясь сделать сценический язык более зрелищным, выразительным и тем самым привлекательным для юного зрителя. В статье анализируются показательные с этой точки зрения спектакли театра. Сделанные в ходе исследования наблюдения выводят на важную теоретическую проблему синтеза искусств в драматическом театре, а его практические результаты могут быть использованы в деле дальнейшего изучения современного театрального процесса.

Ключевые слова: синтез искусств, драматический спектакль, танец, пластика, перформанс, Казанский татарский театр юного зрителя им. Г. Кариева, зрелищность.

This article is devoted to the role of the plastic component in the modern dramatic performance. Today's theater tends to use the artistic means of other types of art, in particular music and dance. The Kazan Tatar Youth Theater named after G. Kariev is actively working in this direction, striving to make the stage language more spectacular, expressive and thereby attractive to the young audience. The article analyzes the performances of the theater that are indicative from this point of view. The observations made in the course of the study lead to an important theoretical problem of the synthesis of arts in the drama theater and its practical results can be used in the further study of the modern theatrical process.

Keywords: synthesis of arts, dramatic play, performance, dance, plastic, Kazan Tatar Theater of young spectator named after G. Kariev, entertainment.

Соңгы елларда драма театры кинематограф, мультипликация, рәсем, музыка һәм хореография алымнарын актив кулланып, интермедиаль характерга ия була бара. Афишаларда сәнгати тәэсирлелекнең яңа ысулларын эзләүне, үз драма формалары һәм алымнары палитрасының башка эстетик системаларга мөрәҗәгать итү хисабына баюын раслаган пластик һәм төрле перформатив спектакльләр еш күренә. Европада XX гасырның соңгы утыз елында күзәтелгән бу процесс танылган театр теоретигы немец галиме Хансу-Тизу Леманга хәзерге заман театрын башлыча «постдраматик» дип билгеләргә мөмкинлек бирде. Үзенең күпләргә билгеле «Постдраматик театр» китабында ул яңа дәвердә театрның күбрәк тамашачыга йөз белән борылуын ассызыклый: алар – театрны сәхнәгә кую һәм театрны тамаша дип карау. Әдәби

нигез театр өчен бары тик мөмкин булган аслыкларның берсенә әверелә [Леман, 2013, с. 20]. Галим болай ди: «<…> постдраматический театр предлагает себя как место встречи различных искусств, а потому развивает (и даже напрямую требует) и некоего нового потенциала восприятия, который уходил бы прочь от драматической парадигмы (и даже от литературы вообще). А потому неудивительно, что любители других искусств (изобразительного искусства, танца, музыки <…>) зачастую чувствуют себя куда увереннее в его сферах, чем завзятые посетители обычного театра, привыкшие к литературным, нарративным театральным формам» [Леман, 2013, с. 50].

Әлеге процессларны аерым мисаллар аша күз алдына китерү өчен, Г. Кариев исемендәге Казан татар дәүләт яшь тамашачы театры тәҗрибәсенә мөрәҗәгать итик.

2022 елның июнендә Г. Кариев исемендәге яшь тамашачы театры сәхнәсендә театрның баш режиссёры, Россиянең атказанган артисты, Татарстан Республикасының атказанган сәнгать эшлеклесе Ренат Әюпов тарафыннан «Йосыф» спектакле куелды. Аның нигезенә Урта гасырларда яшәгән мәшһүр болгар шагыйре Кол Галинең «Кыйссаи Йосыф» поэмасы (XIII гасыр), шулай ук Коръәннең Йосыф пәйгамбәр тормышы турында сөйләүче 12 нче сүрәсе ята. Спектакльне сәхнәгә куючылар төркеме бик көчле: рәссам Игорь Капитанов (Мәскәү), костюмнар буенча рәссам Фәгыйлә Сельская (Мәскәү), ут кую буенча рәссам Евгений Ганзбург (Санкт-Петербург), композитор Йосыф Бикчәнтәев (Казан) һәм хореограф Марат Казыйханов (Казан). Абыйлары тарафыннан коллыкка сатылып, Мисыр фиргавененең наместнигы булып, гөнаһ кылулардан сакланып калып, үзенең туганнарын гафу итеп, кабат әтисен һәм туганнарын тапкан гүзәл Йосыф тарихы пластик һәм музыкаль чаралар белән тәэсирле күрсәтелә. Көндәлек сөйләм теле символик тел белән аралашып, куелышны тамашага әйләндереп кенә калмаган, ә чын-чынлап кызыклы иткән. Бик күп эпизодларга пластика кертелгән. Йосыфның абыйлары һәм геройларны гөнаһлы гамәлләр кылырга этәрүче Шайтан (Альбина Ногманова) катнашкан күренешләр аеруча эффектлы. Актрисаның пластикасы шулкадәр ышандыра ки, хәтта явызлыкның тылсымлы тарту көчен тоя башлыйсың.

А. Гринның шул ук исемдәге повесте буенча куелган «Ал җилкән» спектаклендә дә (режиссёры Ренат Әюпов) пластик чишелеш өстенлек алды. Аның премьерасы 2023 елның сентябрендә булды. Пластика буенча режиссёр Артур Шәйдуллин һәм хореограф Григорий Кириллов белән бергә Ренат Әюпов гәүдә теле, эффектлы пластик миниатюралар ярдәмендә матрослар, обывательләр образларын һәм Артур Грэйның (Искәндәр Низамиев) үтә символик җитлегү һәм балигъ булу юлын булдырган. Спектакльдә театр училищесы студентлары да катнаша, хореографик чишелешне гамәлгә ашыру, нигездә, алар өстенә төшә. Йосыф Бикчәнтәев музыкасы, Евгений Ганзбургның ут партитурасы, Анна Новикова сценографиясе, Фәгыйлә Сельская

костюмнары, Сергей Алаевның саунд дизайны һәм Максим Кунин видеопроекцияләре белән тыгыз бәйләнештәге пластика өлеше билгеле бер стильдәге матур сәхнә формасы тудырырга ярдәм иткән.

Режиссёр Илсур Казакбаевның «Ромео һәм Джульетта» спектаклендә пластика «GAUGA» Казан рок-төркеме башкаруындагы тере музыка белән бергә театр теленең мөһим өлешен тәшкил итте. Аның премьерасы 2022 елның октябрендә булды. Бу – интермедиаль характердагы атаклы пьесаны авторның үзенчә бирүе. Спектакль өстендә рәссам Сергей Кретенчук (Санкт-Петербург), Россиянең атказанган мәдәният хезмәткәре, ут кую буенча рәссам Евгений Ганзбург (Санкт-Петербург), хореограф Ольга Даукаева (Уфа), композитор Мәгулә Мезинова (Уфа), «GAUGA» төркеме (Казан) эшләде. Куючылар уйлавынча, спектакль үз алдына яңа буынның Шекспирны үзе өчен ничек ачуын, хәзерге заман яшьләренең сюжет һәм образларны ничек кабул итүен тикшерү бурычын куя. Спектакльдә күп кенә экстравагант алымнар кулланылган. Болар – Ромео (Булат Гатауллин) һәм Джульетта (Рузанна Хәбибуллина, Алия Фәйзиева) аңлашкан чукрак-телсезләр теле; тере музыка – сәхнәдә үзләре иҗат иткән әсәрләрне башкаручы рок-төркем бар; персонажларның хәрәкәтчән сурәтләре төшерелгән, тоныкланып ялтыраучы ут-экраннар; неаполитан җырлары, аларны азарт белән Бенволио (Муса Камалов) җырлый; гендер рольләрнең алмашынуы – Эскал, Верона герцогы, кәкре башлы таяк тоткан өлкән яшьтәге хатын образында (Халидә Сөнгалина) пәйда була һ.б.

Күренеш драматик яктан гына түгел, пластик яктан да корыла, һәм монда төп авырлык хореограф җилкәсенә төшә. П. Пави билгеләвенчә, пластика театры – театраль форма ул, анда селтәнүгә һәм тән хәрәкәте экспрессиясенә өстенлек бирелә, әмма сүзләр, музыка һәм мөмкин булган барлык сәхнә чараларын *a priori* куллануны да кире какмый [Пави, 1991, с. 357). Илсур Казакбаев спектаклендә без нәкъ менә шуны күрәбез дә. Ромео белән Джульеттага гайре табигый – ватык-сынык, ертык пластика хас, әйтерсең рәхимсез дөнья гашыйк балаларны кыйный. Монтекки (Илнар Низамиев, Альбина Гайзуллина) һәм Капулетти (Фәнис Кәлимуллин, Диләрә Зиннәтова), нәфрәттән ташка әверелеп, хәрәкәтсез калганнар. Хәтта финалдагы күренештә дә, балаларын югалтып, авыр хәсрәт кичергәннән соң да, алар кыюсыз гына бер-берсенә каршы барыргамы-юкмы дип, бер генә секундка икеләнеп торалар, әмма катып калган кирелекләре барыбер җиңеп чыга.

Татар яшь тамашачы театры перформансларында пластика аерым роль уйный. 2022/2023 еллар сезонында театр форма һәм сәнгати бурычлары ягыннан төрле өч перформанс куйды.

2022 елның декабрендә «Ремесло» XIV Бөтенроссия яшь режиссура фестивалендә анда катнашучыларга һәм кунакларга режиссёр Булат Минкинның «HOMO SAPIENC» шигъри перформансы тәкъдим ителде. Ул лаборатория эскизыннан үсеп чыкты – 2022 елның

июнендә Кариев театры татар шигъри текстларына багышланган IV «Tamga» режиссёрлык лабораториясен үткәрде. Эскизларда шагыйрьләр Р. Әхмәтҗанов, Н. Гамбәр һәм Зөлфәт шигырьләре яңгырады. Әмма перформансның максаты сәнгати фикерне музыкаль-акустик чаралар ярдәмендә формалаштырудан гыйбарәт иде. Шуңа күрә төп роль музыкаль партитурага (композитор Илнар Фәйзетдинов) бирелде, әмма пластика кире кагылмады. Күренеш «концерт»тан башланды – бәйрәмчә киенгән персонажлар, пюпитрлар алдына басып, туган як турында матур җыр башкардылар. Шул ук вакытта һәркем үзенең кабатланмас манерасында җырлады. Ләкин Булат Гатауллин башкаруында маймылны хәтерләткән тупас, усал җан иясенең пәйда булуы әлеге идиллик картинаны җимерде. Гармония какофониягә әйләнде, матур шигырьләр һәм догалар үзләреннән үзләре көлү булып ишетелә башлады, матур кызлар фурияләргә әверелде, кешелек сыйфатларын югалткан затлар бердәм рәвештә, саф-саф булып, коточкыч хорга кушылып җырлый-җырлый, марш белән монстр артыннан ияределәр. Кыргый приматның хәрәкәтен имитацияләгән пластика (аксаклап йөрү белән бергә) агрессив, примитив һәм куркыныч җан иясе образын тудыруда мөһим чара булып тора. Перформансның башында кызларның туры төз гәүдәсе, зифа буйлы силуэтлары һәм нәфис позалары күзне иркәли, әмма бу күренеш экстатик бию – җен карчыкларының чын гыйш-гыйшрәте белән алмашына. Татар шагыйрьләренең шигырьләре, җыр, дога текстлары спектакль контекстында мәдәният һәм рухият кыры барлыкка китерә. Менә шушы кыр агрессив наданлык һәм тупас хайвани көчнең һөҗүменә дучар була да инде. Нәтиҗәдә, 30 минутлык перформанс кыргыйлык һәм индивидуальлекнең коллективта эреп юкка чыгуы алдында мәдәниятнең көчсезлеге турында метафора булып яңгырый. Бары тик актриса Алсу Шакированың финалда дога кылып елавы гына бер генә «гакыллы кеше»не булса да коткаруга бераз өмет уята.

2023 елның 25 апрелендә, Габдулла Тукайның туган көне алдыннан, театр фойесында «100 Тукай» шигъри-пластик перформансы күрсәтелде (Режиссёры – театр артисты Эльдар Гатауллин). Перформансның төп эчтәлеге «үз Тукаеңны» эзләүдән гыйбарәт. Күренешне труппаның корифее, Татарстан Республикасының халык артисты, Россия Федерациясенең атказанган артисты Нуриәхмәт Сафин ачты. Актёр шагыйрь турында формалашкан, каноник карашны җиткерде: Тукай шундый һәм башкача була алмый. Алга таба Н. Сафин, шагыйрьнең тимер чыбыктан ясалган сынын үзенә үлчәп караган-дай итеп, бер читкәрәк китеп басты һәм сүзсез генә күзәтүгә күчте. Ә менә перформансның яшь катнашучылары, алар яшендәгеләргә хас булганча, бернәрсәгә дә ышанмыйлар. Алар шагыйрь образыннан ялтыравыкны алып ташларга һәм аңарда үзләре, бүгенге белән бәйләнешле тере кешене күрергә омтылалар. Шул максат белән алар үзләренә үзләре сорау бирәләр: Ни өчен Тукай? Бүген минем өчен Тукай кем ул? Аның турындагы мәгълүматларның кайсысы

ышанычлы, ә кайсылары юк? Ни өчен без аны апрельдә генә искә алабыз, ә аннары онытабыз.

Сценография, кыска булуына карамастан, тәэсирле һәм концептуаль. Ул җиңел металл каркастан гыйбарәт булып, анда шагыйрьнең фотосурәтләре, аның әйткәннәре, шигырьләреннән өзекләр китерелгән зур кублар беркетелгән. «Тукайны эзләгәндә» актёрлар алар белән һәрдаим бәйләнештә торалар: бер-берсенә ыргыталар, алардан төрле фигуралар төзиләр, язмаларны укыйлар, үз фикерләрен язып куялар һәм бетереп ташлыйлар. Шул ук вакытта алар шагыйрь исемен иҗекләп, җырлап укыйлар, аны аерым хәрефләрдән җыялар, гүя ишетеп тә, күреп тә, капшап та карыйсылары килә.

Спектакльдә алты актёр катнаша. Гомуми ансамбльдә һәркемнең үз нотасы, үз миссиясе бар. Булат Гатауллин шагыйрьгә үзенең хатын укый, Альбина Гайзуллина – үзе язган шигырьне, кемдер Тукай шигырьләрен сәнгатьле итеп сөйли, кемдер җырлый. Эльдар Гатауллин, режиссёр буларак, бөтенесен бер картинага туплаган. Бу уңайдан йомгак мөһим метафора булып тора, катнашучылар, бауны акрынлап сүтә барып, бер-берсенә ыргыталар. Бу – үзенә күрә бер сорау һәм җавап эстафетасы да, чөнки алар бер-берсенең җавапларын кабул итәләр, һәм бер-берсенә Тукайга мөнәсәбәтләрен тапшыручы буыннар бәйләнешенең визуальләштерелгән идеясе дә.

Катнашучылар перформансның вербаль-пластик стихиясендә органик рәвештә яшиләр. Вербаль компонент биредә түбәндәгечә тәкъдим ителгән: сөйләмә һәм график формадагы Тукай шигырьләре, катнашучыларның лирик һәм прозаик текстлары, аларның риторик сораулары, шагыйрь шәхесенә кагылышлы бәхәсле һәм субъектив бәяләмәле фикерләр. Әмма спектакльнең пластик партитурасы ярдәмендә генә Тукайның шәхесен һәм шигъриятен аңларга, шагыйрь дөньясына үтеп керергә мөмкин. Кара фигуралар берөзлексез хәрәкәттә булып, әллә нинди гаҗәп график бизәкләр барлыкка китерәләр (хореограф Елена Музеева). Шул ук вакытта пластиканың характеры режиссёрлар үз алдына куйган бурычлар белән турыдан-туры бәйле. Нәтиҗәдә, спектакльдә 100 Тукай – күпкырлы шагыйрь образы туган, һәм ул актёрларның аңа карата шәхси мөнәсәбәте белән тулыланган.

2022 елның сентябрендә Кариев исемендәге яшь тамашачы театры каршындагы мәйданда «Яралу» музыкаль-хореографик перформансы булды. Аның темасы – спектакль туу. Ул спектакль яралуның барлык этапларын колачлаган сигез өлештән тора: «Эпилог», «Пьеса авторы», «Режиссёр», «Артистлар», «Костюмнар әзерләү», «Администраторлар», «Ут кую», «Туу». Перформансны иҗат итүчеләр бу процессны дөньяга үлән шытып чыгу белән чагыштыралар, ул калын туфрак катламын тишеп, кояшка үрелә һәм акрынлап көчле, матур үсемлеккә әверелә бара – «Яралу» исеме дә шуннан. Идеясе – актёр Булат Гатауллинныкы (куючысы да үзе) һәм спектакльнең үзенчәлекле, матур һәм тәэсирле пластик рәсемен тудырган хореограф Елена Музееваныкы.

Перформанс кире эзлеклелектә, «Эпилог» тан башлана. Һәм тагын тамашаны өлкән буын артисты Нуриәхмәт Сафин ачып җибәрә. Ул спектакльнең төп образларыннан берсе булган үлән образын үз эченә алган шигырьләрне укый – иске үләннәр аша котылгысыз яңасы шытып чыга. Бу фикер театрда буыннар алмашынуы турында һәм спектакльне булдыручылар өчен бик зур әһәмияткә ия. Булат Гатауллин ассызыклавынча, алар «яшьләр тусовкасы» форматында калырга теләмәгәннәр, иҗат төркеме өчен үз театрларын оештыручыларның, беренче башлап юл салучыларның эшен дәвам иттерүләрен күрсәтү мөһим булган.

Спектакльдә Һ. Такташ һәм М. Әгъләмов шигырьләре яңгырый, әмма барыбер аның төп стихиясе вербаль түгел, ә музыкаль-хореографик диясе килә. Өстәвенә, лирик башлангыч белән комедия үзара гармониядә яраша. Зирәк, гротесклы пластик зарисовкалар аша драматургның (Булат Гатауллин) иҗат газаплары җиткерелә, аны образлар һәм идеяләр борчый; режиссёрның (Эльдар Гатауллин) эзләнү һәм шикләнүләре, ул өстәвенә роль таләп итүче актёрларның ярсулы һөҗүменә дучар була; костюмерның (Рамил Вафин) тәкъдим ителгән күлмәкләрне төрле якка ыргыткан ачулы хатыннан (Лилия Гәрәева) куркуы; торба кычкыртып, халыкны тамашага чакырып йөргән администраторларның мәшәкатьләре. Перформанс «Ут кую» һәм «Туу» күренешләре белән тәмамлана: тылсымлы якты нурлар астында (ут куючы рәссам Дмитрий Солопов) актан киенгән актёрлар шатланып бииләр, бу – спектакль тууны күрсәтә.

Анализланган спектакльләрдән чыгып, шуны әйтергә мөмкин: драматик спектакльдә пластика теле әдәби (драматургик) текст, музыка һәм башка сәнгать системалары белән гармониядә яши ала. Ул драматик спектакльнең тамашалылыгын һәм визуаль тәэсирлелеген тәэмин итә, эстетик һәм эмоциональ йогынты көчен арттыра. Пластиканың күләме һәм бу төр куелышлардагы формасы авторлар куйган максат һәм бурычлар белән билгеләнә. Шулай итеп, интермедиальлек законнары буенча яшәүче сәнгать әсәре барлыкка килә.

Әдәбият

Леман Х.-Т. Постдраматический театр: пер. с нем. М.: Изд. программа Фонда развития искусства драматического театра режиссёра и педагога Анатолия Васильева, 2013. 311 с.

Пави П. Театр пластический // Пави П. Словарь театра: пер. с фр. М.: Прогресс, 1991. С. 357.

Шевченко Елена Николаевна,
филология фәннәре кандидаты, доцент, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының Сәнгать белеме үзәге өлкән фәнни хезмәткәре